

УДК 811.161.2'374.26

Т. О. ПЕТРОВА, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовних дисциплін,
Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва
Харківська область, Харківський район, п / в «Докучаєвське-2», 62483
E-mail: t.petrova.science@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9534-9891>

НОВИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ІЗ ТЕХНОЕКОЛОГІЇ

Рецензія на: **Станкевич, С. В., Головань, Л. В., Білецький, Є. М., Меленті, В. О. (2020). Техноекологія: термінологічний словник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 101 «Екологія». Харків**

В останні роки в закладах вищої освіти з метою забезпечення навчальних дисциплін спеціальними джерелами актуалізується робота щодо укладання українськомовних тлумачних термінологічних словників. Рецензоване джерело описує метамову техноекології — розділу екології, що «вивчає взаємодію природних і техногенних процесів. ... визначає обсяг, механізм і наслідки впливу на довкілля, здоров'я людини різних галузей та об'єктів...; розробляє регламентацію природокористування й технічні засоби охорони природи; опікується проблемами утилізації відходів виробництва і відтворення зруйнованих екосистем...» (с. 59).

Об'єктом розгляду постають лексикографічні параметри мега-, макро- й мікроструктури видання, а предметом — особливості їх репрезентування та відповідність усталеним принципам створення термінологічних словників.

Від початку ХХІ ст. в українських університетах починають вивчати техноекологію як науковий напрям екології (охорони довкілля), однак спостережаємо брак фахових довідкових праць, що описують її поняттєвий апарат. Актуальність словника визначають його завдання — окреслення меж терміноносистеми техноекології та розкриття змісту її спеціальних одиниць.

Цитування: Петрова, Т. О. (2021). Новий термінологічний словник із техноекології (рецензія). *Українська мова*, 4(80), 144–148.

Назва аналізованого джерела («Техноекологія: термінологічний словник») не викликає заперечень, вона чітко визначає його різновид: це термінологічний словник, у якому викладено тлумачення базових термінів техноекології.

Мегаструктуру (загальну побудову) словника прийнято відображати такими параметрами: ‘передмова’, ‘інструкція з користування’, ‘список використаних джерел’. Однак у цій праці їх не репрезентовано. Відсутність чи не найбільш важливого складника ‘передмова’ може спричинити низку питань у його користувачів, зокрема щодо типу, призначення та обсягу словника, параметрів і способів їх реалізування тощо. Відповідно, ретельно вивчивши коротку анотацію до джерела, установлюємо його тип: це одномовний короткий термінологічний тлумачний словник навчального типу, призначений для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 101 «Екологія». У кінці праці автори подали «Рекомендовану літературу» (с. 69). Для словників слід застосовувати лексикографічний параметр ‘список використаних джерел’, що виконує функцію комплексного бібліографічного покажчика, указує на професійний рівень укладачів. Утім аналіз рекомендованої літератури засвідчує необмірковане пропонування деяких робіт: з-поміж 69 позицій наведено понад 10 російськомовних джерел, надрукованих у Росії, Молдові, до того ж окремі з них датовані 1974-м, 1986-м рр., тобто це вже не сучасні видання, оскільки їм близько пів століття, адже техноекологія — молода наука.

Макроструктуру словника створює параметр ‘реєстр термінів’, що побудований за алфавітним принципом. Аналіз реєстру джерела підтверджує, що метамову техноекології формують питомі й чужомовні (а) базові терміни галузі (напр., *аварія екологічна* /с. 3/, *небезпечні відходи* /с. 39/), (б) одиниці суміжних наук (напр., сільського господарства — *мульчування* /с. 38/; землеустрою та кадастру — *кадастр природних ресурсів* /с. 30/; хімії — *каталізатор* /с. 31/ тощо), (в) загальнонаукові терміни (напр., *системний аналіз* /с. 53/) та ін. Водночас у реєстрі відстежуємо низку термінів, що викликають сумнів щодо їх належності до розглядуваної терміносистеми (у змісті їх дефініцій не відображений зв’язок з охороною довкілля): 1) запозичені одиниці з різних несуміжних наук, як-от: з філософії — *антропоцентризм* (с. 5), *світогляд* (с. 53); астрономії — *астероїд* (с. 5); будівництва — *будівельний комплекс* (с. 9); військової галузі — *війна* (с. 12); економіки — *інвестиція* (порівн., «довгостроковий вклад капіталу в галузь економіки країни і за кордоном», с. 28) та ін.; 2) загальнонавчальні одиниці, напр.: *всесвіт* — «весь існуючий матеріальний світ, безмежний у просторі і часі, різновидний за формою, яку приймає матерія в процесі свого розвитку» (с. 13) тощо. Крім того, у реєстрі автори подекуди двічі фіксують ті самі терміни-словосполучення, неуніфіковано інверсійний і прямий порядок подання заголовного терміна, як-от: *антропогенний ландшафт* (с. 5) і *ландшафт антропогенний* (с. 34) тощо. Доцільно було б застосувати алфавітно-гніздовий принцип побудови реєстру й інверсійну модель заголовного терміна, що сприяло б системному опису метамови

техноекології та недопущенню деяких недоліків. Напр., на с. 14 окремо подано один вид забруднення — *глобальне забруднення*, а на с. 23—24 відображено ще 13 його видів — *забруднення антропогенне*, *забруднення вібраційне* тощо; на с. 13 зафіксовано одиницю *водоохоронна зона*, а на с. 27 відображені інші різновиди зон — *зона екологічного лиха*, *зона екологічного ризику* та ін.

Розпорошеність видових термінів по словнику робить опис родового поняття неповним. Також виявляємо відхилення від алфавітного принципу побудови реєстру, зокрема на с. 62, де починають наводити одиниці на літеру «Ф», його порушено, порівн.: *фактор екологічний*, *фактор летальний*, *фактори абіотичні*, *фактори антропогенні*. Усе перераховане вище підтверджує, що реєстр словника розширений за рахунок одиниць, що не пов'язані з техноекологією; слід ретельно обґрунтувати принципи добирання термінів до реєстру; бажано доповнити словник покажчиком термінів, що дасть змогу уникнути повторів одиниць, згрупувати видові терміни та з'ясувати кількість реєстрових одиниць.

Склад **мікроструктури** зумовлений тлумачним типом словника. Відповідно, терміностаттю створюють, як видається, такі параметри: 'заголовний термін', 'дефініція', 'граматична характеристика', 'етимологічна довідка', 'варіанти', 'синонімія' тощо. Як заголовні терміни репрезентовано такі одиниці: 1) терміни-слова — головно іменники (*захоронення* /с. 26/, *ізотоп* /с. 28/ тощо). Крім того, упорядники використовують як заголовний термін і прикметник, порівн.: «Аферентний (лат. *afferendus* — той, що приносить) — той, який передає імпульси від робочих органів до нервового центра» /с. 6/). Однак виникає невпевненість щодо доречності зазначеного терміна в цьому словнику, оскільки СУМ-20 маркує його як *фізл.* (порівн.: «Який проводить збудження від периферійних тканин до центральної нервової системи»). Зіставивши зміст обох дефініцій, установлюємо їх подібність, відповідно, ця одиниця належить до фізіологічної термінології; 2) терміни-словосполучення (*індикатор забруднення* /с. 28/, *опаді кислотні* /с. 42/); 3) абревіатура: «ОВНС — оцінка впливів на навколишнє середовище» (с. 41), що, як видається, не доречно. Слід подати як заголовний аналітичний термін (який кваліфіковано як дефініцію, про що свідчить його розміщення після знака тире), а абревіатуру — у круглих дужках після нього як синтаксичний варіант. Крім того, його компонент-кальку *навколишнє середовище* доцільно замінити на нормативний *довкілля* (див.: Російсько-український словник: у 4 т. Київ, 2014. Т. 4, с. 257) — *оцінка впливів на довкілля (ОВНД)*. Найбільших труднощів викликає, звісно, репрезентування аналітичних термінів.

Автори неоднотипно фіксують параметр 'граматична інформація', подаючи флексійні форми терміна і в однині, і в множині (як-от: *екологічні фактори* /с. 20/ і *фактор екологічний* /с. 62/ тощо), при цьому їх дефініції різняться (порівн., «Екологічні фактори — будь-які умови довкілля, які впливають на стан екосистеми», с. 20; «Фактор екологічний — будь-який елемент середовища, здатний прямо чи опосередковано впливати

на живі організми хоча б протягом однієї фази їх розвитку», с. 62). Наведені тлумачення термінів, як бачимо, збігаються, тому бажано обрати найбільш усталену в цій галузі граматичну форму названих одиниць.

У словнику актуалізовано параметр 'етимологічна довідка' до запозичених термінів. Доцільність висвітлення інформації про походження чужомовних термінів у словнику беззаперечна. Знання первинного значення мовної одиниці сприяє правильному засвоєнню її тлумачення, кращому усвідомленню термінології як терміносистеми. Однак етимологічну довідку подано вибірково, лише до окремих одиниць. Напр., на с. 29 виявляємо її до терміна *інфраструктура* («лат. *infra* — нижче, під і *structura* — будова, розташування»), але на цій самій сторінці одиниці *інфільтрація*, *іонізація*, *іоносфера*, *іригація* не містять такого інформаційного блоку. Оскільки в метамові техноекології домінують чужомовні терміни, варто було б розкрити походження кожної такої одиниці.

Зафіксовані в праці синоніми й варіанти термінів свідчать про становлення термінології техноекології, а також про намагання кодифікувати всі можливі номінації спеціального поняття, щоб дати змогу обрати для користування найкращий варіант. Напр., знаходимо одночасне подання в круглих дужках до заголовного терміна синоніма, а потім до нього — синтаксичного варіанта (аббревіатуру), як-от: «Граничнодопустиме антропогенне навантаження (граничнодопустимий шкідливий вплив) (ГДШВ)» (с. 15). Утім параметр 'синонімія' відображений непослідовно, зокрема: а) у круглих дужках — «Озоносфера (озоновий екран)» (с. 41); б) через кому після заголовного терміна — «Сажа, технічний вуглець» (с. 52), «Сель, селевий потік» (с. 53); в) через кому після сполучника *або* — «Забруднювач, або полютант» (с. 25) тощо. Бажано уніфікувати графічне виділення параметрів 'синонімія' та 'варіанти терміна', щоб не заплутувати користувачів.

Для термінологічного словника важливим, безперечно, є застосування параметра 'дефініція'. Це визначає цінність джерела як спеціального довідкового видання. Репрезентовані в словнику тлумачення термінів різні за обсягом, що залежить від того, чи мають вони складні ієрархічні відношення. У деяких дефініціях порушений принцип семантизування понять, як-от: **1)** до аналітичних термінів, що подані двічі внаслідок застосування різних моделей їх побудови: *антропогенні фактори* (с. 5) і *фактори антропогенні* (с. 62) тощо. Зокрема, *антропогенні фактори* — «процеси життєдіяльності людини, що впливають на живі організми, екосистеми або біосферу загалом» (с. 5) і *фактори антропогенні* — «сукупність факторів, що формуються як результат життєдіяльності людини» (с. 62). Кодифікування двох моделей одного терміна, звісно, неприпустиме, до того ж відмінний зміст їх дефініцій може заплутати користувачів, створити розуміння, що це різні терміни; **2)** до видових понять не застосовано родо-видовий спосіб семантизування, що могло б підкреслити зв'язки між родовими термінами; **3)** до деяких термінів подано дефініцію не після знака тире, а після двокрапки (порівн., «**Правило інтегрального**

ресурсу: галузі народного господарства ...», с. 47) або без застосування жодного розділового синтаксичного знака (як-от, «**Сполуки фтору** разом з іншими елементами накопичуються в районах виробництва алюмінію ...», с. 56); **4)** до репрезентованих в одному заголовку термінів, що є антонімами, одночасно викладено дві дефініції, при цьому із зазначенням « — відповідно:», порівн.: «**Вичерпні та невичерпні природні ресурси** — відповідно: ресурси, що виснажуються ... і ті ресурси ...» (с. 11). Означені недоліки відображення параметра 'дефініція' дещо зменшують якість словника, але більшою мірою пояснення термінів чіткі, логічні, стислі. Разом з тим трапляються й порушення мовних норм, зумовлені, напр., поширеним використанням невластивих українській мові активних дієприкметників, зокрема, *забруднюючі речовини* (с. 10, 25), *лімітуючий фактор* (с. 35) тощо, які доречно замінити на *забруднювальні речовини*, *обмежувальний фактор*, надаючи перевагу питомим ресурсам; кальок — *складова частина* (с. 28), слід виправити на *складник* та ін.

Отже, попри викладені вище судження, рецензований словник, що призначений широкому колу читачів, які цікавляться питаннями охорони довкілля, має наукову цінність, заповнює лауну лексикографічного опису молоді галузі знань техноекології. Українська наука збагатилася спеціальним одномовним тлумачним словником. Висловлені міркування є радше побажаннями щодо можливостей подальшого вдосконалення термінографічного джерела, ніж критичними зауваженнями.

Рецензію отримано 25.08.2021

Tetiana Petrova, Candidate of Sciences in Philology,
Associate Professor in the Department of Linguistic Disciplines,
V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University
Kharkiv region, Kharkiv district, p/o "Dokuchaievs'ke—2", 62483, Ukraine
E-mail: t.petrova.science@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9534-9891>

A NEW TERMINOLOGICAL TECHNOECOLOGY DICTIONARY

Review of: *Stankevych, S. V., Holovan', L. V., Bilets'kyi, I. M., & Melenti, V. O.* (2020). *Tekhnokolohiia: Terminolohichni slovnyk dlia zdobuvachiv pershoho (bakalavrs'koho) rivnia vyshchoi osvity spetsial'nosti 101 "Ekolohiia."* Kharkiv (in Ukrainian)